

Ismertetések és bírálatok.

Indogermán nyelvészeti folyóirat.

Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für indogerm. Sprach- und Altertumskunde, herausg. von KARL BRUGMANN und WILHELM STREITBERG. XII. Band. Strassburg, Trübner, 1901. 430 l.

E kötet czikkei közül általános nyelvészeti kérdésekről szól MEYER R. M. terjedelmes dolgozata: *Künstliche Sprachen*. A nyelv eredetének problémája — úgymond — talán a legrégebb tudományos kérdés. Még pedig nem a beszélés az, a mi a csodálatot és kíváncsiságot régi időkől fogva felkeltette, hanem a dolgok elnevezése. Miért kapcsolódtak egyes tárgyakhoz bizonyos nevek? — ez itt a sarkalatos kérdés. MEYER mindjárt itt idézi RENAN mondását, mely, a mint dolgozatából látszik, az ő alapfelfogását is kifejezi: «La liaison du sens et du mot n'est jamais nécessaire, jamais arbitraire, toujours elle est motivée». Idézi ezzel szemben WHITNEY nézetét is, a mely szerint az emberi nyelvnek minden szava egyrészt önkényes, másrészt conventionalis jegy. Így még mindig fennáll a két ellentétes felfogás: az egyik szerint a szavak *δέσει*, önkényes megszabás következtében, a másik szerint *φύσει*, organikus fejlődés folytán keletkeztek. Az uralkodó irányzat a közvetítő felfogás, a melynek RENAN is, STEINTHAL is a képviselői és a melynek főleg PAUL adott kifejezést olyformán, hogy egyrészt új nyelvnyagnak folytonos alkotását teszi föl, másrészt a tárgy és új neve közt valami oksági kapcsolatot lát. PAUL csak azt sajnálja, hogy a nyelvbéli alkotás folyamatát nem lehet kísérletekkel megvilágítani. Ebből indul ki már most MEYER; az efféle kísérletnek, úgymond, meg van a lehetősége: hisz van elég úgyn. «feltalált, mesterséges, önkényes» nyelv és fél-nyelv, kutassuk át ezeket abból a szempontból, hogy a valóságban mily tere van a nyelv szabad feltalálásának? Sorra veszi s csoportosítja a különféle „mesterséges nyelveket”. I. Az esetek egy részében

a nyelv természetes fejlődése meg van zavarva, vagy úgy, hogy 1. bizonyos nyelvek megőrzik azt, a mi általánosságban el van ejtve — pl. a történeti regények írónak régieskedő nyelve, vagy egyes körök conventionalis nyelve, deákn nyelv — vagy hogy 2. elejtik, kerülük a szokásos nyelvanyag egy részét: pl. a jogi nyelvben bizonyos körülmények közt, szerződés kötésénél, végrendekezésnél stb. egyes meghatározott kifejezések használandók, a többiek kerülendők; ide tartozik a szertartásos nyelv, a curialis stílus, a biblia nyelve, a sportnyelv, a költői nyelv, sőt e tekintetben az irodalmi nyelvet is, 'mesterséges' nyelvnek lehet mondani, ezt is a válogatás jellemzi. Az 1. és 2. lehetőség egyesítése forog fenn a 3. esetben: az egyébként elejtett nyelvanyagot megtartják s elejtik azt, a mi általában szokásos. Ez történik, ha egyes körök az élő nyelvet mellőzve, holt nyelvet használnak, pl. a latint. II. Mesterséges nyelvek úgy is keletkezhetnek, hogy a nyelv anyaga önkénytelenül vagy szándékosság folytán elváltozik (népetyimologia, differenciálás, titkos nyelvek). III. A szokásos nyelvanyagból való fordítás esetén voltaképp mindig valami keveréknyelv-féle keletkezik: az eredetinek nyelvéből mindig behatol valami az új formába is. A Voss-féle Homeros nyelvét már Schlegel Á. V. «ein selbsterfundenes Rotwelsch»-nek mondotta. Ide tartozik maga az igazi 'rotwelsch', a tolvajnyelv is, a melynek alkotórészei: szóferdítések, az abstractumnak a concretumra való fordítása és — főleg a héberből való — kölcsönzések. A tolvajnyelv igazi mintája a keveréknyelvnek. E III. csoportba tartozik a skaldok nyelve is: ők tulajdonképp a maguk nyelvén belül végtetekig viszik a fordítás elvét, midőn valamely szó helyébe más rokonértelmű szót vagy minél távolabb eső metaphorát tesznek. Az idegen nyelvi elemek egyenes átvételének különböző esetei ismeretesek (Lehnwörter: meghonosult idegen szók; — Fremdwörter: meg nem honosult idegen szók); nagyobb veszedelemmel járhat idegen szerkezetek, szólások átültetése. Viszont a purismus is mesterséges módon gyarapítja a szókincset s kárt okozhat a nyelv szervezetében, pl. a francia *distrain* megfelelőjeképp szokásossá vált *zerstreut* szó a francia felfogást tükrözteti, SCHLEGEL még *Träumer*-nek fordította s az értelmet adta vissza. Túlságos sok vendégszónak behatolása esetén a valódi keveréknyelv keletkezik. IV. Tulajdonképi mesterséges nyelv egyes nyelveknek szándékos kombinálása és contaminálása útján keletkezik. Napjainkban valósággal divatosakká váltak az efféle 'világnyelvek', keletkezésüket előmozdították a kornak kosmopolitikus irányzatai, nemzetközi társulásai is. A kérdésnek látszólag legegyszerűbb megoldása az lehetne, ha valamely meglevő nyelvet nyilvánítanának világnyelvvül: sokan az angolt

tartják erre hivatottnak (legújában 1899-ben DIELS a berlini Akadémiában tartott beszédjében), SCHUCHARDT a francziát, MEYER GUSZTÁV az orosz, BRUNNHOFER a németet. (LEWIS CARNAC kiszámította, hogy a XX. század végén 640 millió ember fog angolul beszélni, németül 210, oroszul 233, francziául csak 87 millió.) Szerzőnk ezután a mesterségesen alkotott világnyelvek típusait mutatja be, általánosságban DIELS szavaival jellemezve őket: «Alle diese Kunstprodukte erinnern etwas an den Faustschen Homunculus. Denn auch die Sprachen sind Organismen, die sich nicht in der Retorte brauen lassen». A 80-as években legnagyobb sikere volt a volapüknek, melyet SCHLEYER MÁRTON szerkesztett, első sorban az angol nyelvet véve alapul, de más nyelvek egyes sajátosságait is kölcsön véve (pl. a magyartól a vocalharmonia egy nemét meg azt, hogy a családnév elül áll). De már ennél a 'mesterséges' nyelvnél is kitűnik az, hogy nem parthenogenesis, hanem a meglévő nyelvényeg combinációja s átalakítása útján keletkezik. Más efféle 'világnyelvek' a STEINER-féle *pasilingua* (1895), a HILBES-féle számnyelv (1897), a BOLLAK-féle 'kék nyelv' (1900) stb., mindannyioknál kisebb-nagyobb mértékben kimutatható a meglévő nemzeti nyelvek befolyása. V. Több teremtő erő nyilvánul az ötödik csoportba tartozó kísérleteknél, midőn a hangok symbolikája szolgál a mesterséges nyelv vagy a nyelv egyes elemei megalkotásának kiindulópontjául. E kérdésről újában WUNDT szólt kimerítőbben, szerinte a nyelvalkotásnál nagyban szerepel a 'hangmetaphora': egy-egy hangnak érzésbeli tonusa (*Gefühlston*) azt az érzésbeli tonust fejezi ki, a melyet bennünk az illető tárgy felkeltett. A hangsymbolika és a hangutánzás természetesen nem egyazon dolog, de a kettő között bajos éles határt vonni s a kettőnek vegyüldése forog fenn a mesterséges beszéd egyes konkrét eseteiben is. Tévelyodottak, ábrándozók gyakran ujonnan kitalált, sajátzerű hangzású szavakkal fejezik ki érzéseiket (pl. a XII. században Szt. Hildegard stb.). Költők műveiben, népmesékben, a bűvészek nyelvében is gyakoriak az ilyen a hangok symbolikáján alapuló szóalakok; ilyformán keletkezhetek egyes általánosan használt szók is. MEYER ezután különböző német írók műveiből idéz ily módon alkotott, egész értelmetlen szóalakokat (pl. BÖRNE párisi leveleiben: *Soli Branz, Resse riam vorum catibis* stb.). Ilyképen egyesek valóságos titkos nyelveket is alkottak, de ezek is rendszerint valami meglévő nyelvi anyagra támaszkodnak. VI. A hatodik csoportban szerzőnk az astracti ó n alapuló nyelvalkotás kísérleteiről szól. 'Észszerű' módon próbáltak 'philosophiai' nyelveket alkotni, valósággal *θέσει*, — de különös, hogy rendszerint itt is befurakodott a *φύσις*! Ily kísérlet fűződik a XVI. századbeli RAYMUNDUS LULLUS nevéhez és LULLUS gon-

dolatát tökéletesíteni igyekszik LEIBNIZ, a ki az emberi gondolkozás anyagából a primitív gondolatok lehető csekély számát szűri le, ezek számára jegyeket akar megállapítani s ezekkel egy automatikusan működő nyelvvizsgáló készüléket készíteni. E gondolatot tovább fejti PLOUQUET tübingai tanár (1716—1790), azt próbálgatva: nem lehetne-e a következőket felrajzolni s figurákkal kifejezni? A legújabb ilyenmű kísérlet STÖHR *Algebra der Grammatik* (1899) című munkája. Míg az imént említettek a tiszta fogalmakból indultak ki, de mindenütt kapcsolatban maradtak az egyes nyelvek anyagával, a kísérletezők egy másik csoportja (TRITHEMIUS, DALGARNO, KIRCHER, WILKINS püspök, a magyar KALMÁR GYÖRGY) a fogalmak jegyeivel operált. Így pl. DALGARNO a fémeket *nef* nek mondja, mivel «*n* concretum physicum, *e* accidens, *f* concretum artefactum»; az arany azután *neffis*, az ezüst *nefgoffis* stb. A nyelv fejlődéséről helyesebb nézetei voltak CHARLES DE BROSSESnek (1709—1777); kimondja, hogy a szavak gyökereit a nyelvek egybe-hasonlítása útján kell kifejtetni (a gyökereket következetesen *R* betűvel jelöli), a végzetek eredetileg nagyjából önálló szók voltak, a szavak változásának egyik oka a «prononciation inexacte» stb. A gyökerek az ősfogalmak kifejezői s ezek alapján akarta az ő empirikus-philosophia¹ nyelvének szótárát megalkotni (nomenclature universelle des racines), a terv végrehajtása azonban abban maradt. A VII. csoportba tartoznának azok a nyelvek, a melyeknek a tiszta önkény adott életet. Erre szerzőnk csak egy esetet tud (egy Sandwich-szigeti törzsről), de ez is kétségesnek látszik. A VIII. fejezet a j e l b e s z é r ő l s z ó l (Z e i c h e n s p r a c h e). Ennek fajai: az állatok normalizált articulatioja, a füttyüléssel való jeladás, jelekül használt zenei hangok, taglejtések (köszöntés), a virágnyelv és maga az írás is. Az írás legmagasabb foka azután a matematikusok és chemikusok jegyrendszere. — A különböző 'mesterséges' nyelvszisztemek vizsgálata azt mutatja, mennyire tehetetlen a *θέσις*, az észszerű megszabás, a *φύσις*-szel, a természetes fejlődéssel szemben. A mi nyelveink nem philosophiaiak, nem egyetemesekek, nem uralkodik bennük a szükségszerűség, de ép ez teszi őket oly csodálatra-méltó birtokunkká s oly hasonlíthatatlan eszközünké. «Auch die Geschichte der künstlichen Sprachen — így fejezi be MEYER dolgozatát — wird ein beredtes Zeugnis für jenen organischen Bildungstrieb, den die Griechen die *φύσις*, wir die Natur einer Sache nennen.»

JELLINEK M. H. a nyelvtudomány történetéhez közöl adalékokat. Egy cikkében kimutatja, hogy azt az elméletet, a mely szerint a személyragok névmási eredetűek, már BOPP előtt ADELUNG és GRIMM JAKAB hangoztatták, mindnyájukat megelőzőleg pedig FULDA KÁROLY FRIGYES fejtegette (1771). Egy másik cikkében RAUMER RUDOLFNak a

nyelvészet terén szerzett érdemeit emeli ki: munkálkodásának egyik főcélja a nyelvbéli változások reális tényezőinek megismerése volt; e változásokat szerinte nem a nyelv géniuszának varázsszerű hatása, hanem a beszélő egyének hozzák létre. Már 1857-ben kimondja, hogy egy-egy vidék egyes embereinek nyelvét kellene lehető híven megrögzíteni: «Hätten wir einen Apparat — ügymond — der das Gesprochene eben so tren auffasste und auf dem Papier befestigte, wie das Daguerreotyp das Gesehene, so würden dessen Leistungen dem entsprechen, was ich wünsche».

Indogermán nyelvészeti kérdést tárgyal SMITH J. A. cikke: *Indo-european -ss- between vowels*. Feltűnő, hogy a görögben a főszabálytól eltérőleg intervocalikus *s* van magánhangzós tövek többes sz. locativusában (*λόχοισι, νόμφοισι*) és magánhangzós igetövek szigmás aoristosában (*ἐτίμασα, ἔφουσα*). Hasonló jelenségeket találunk egyéb idg. nyelvekben is *s* azért, ha e tüneményt analogikus hatás föltevésével akarnók magyarázni, ez újítást már az idg. ősnyelvnek kellene tulajdonítanunk. Célzszerűbb lesz azért ez esetek *s*-ét idg. -*ss*-ből keletkeztetnünk, e mellett szól a gör. *ἦμιος* alak, a mely voltaképp az idg. *sēmi-* tö többes locativusa (**sēmīssu*). Idg. -*ss*- mellett tanuskodnak a kelta nyelvek egyes alakjai is. — BRUGMANN *Homerisch μεινώω und gotisch briggan, zwei Fälle von Wurzelgleichung* című értekezésében annak a jelenségnek mutatja be több példáját, a mely nálunk a szóvegyítés (szókombinálás, kombináló szóalkotás) nevében ismeretes: valamely szó gyökérbeli része egy rokonértelmű szó hatása következtében elváltozik. Egy-egy szó ily módon néha egy egész szótaggal bővül: ói. *jīvātus* eredetibb **jyātus*-ból a *jīvas, jīvati* szók hatása alatt; gör. *ἔδεστος* = **ἔστος* + *ἔδω*; lat. (feliratos) *vivixit* = *vixit* + *vivo*. A homerosi *μεινώω* BRUGMANN szerint egy régibb **μινωω* alakból keletkezett a *μένος, μενεαίνω* stb. szók hatása alatt. Az esetek egy másik részében valamely szó egy szókezdő más-alhangzóval bővül: ófn. *heiskôn* (úfn. *heischen*) = ófn. *eiskôn* + *heizzan*; ófn. *bim* (úfn. *bin*) régibb *im*-ből (= idg. **ésmi*) a *bheu* gyökér praesensének hatása alatt; francia *lierre* = *ierre* (*helera*) + *lier*; olasz *bruire* = *rugire* + *bradire*. Ily módon magyarázza BRUGMANN a ném. *bringen* (gót. *briggan*, ófn. *bringan* stb.) ige keletkezését is: a képzés a'apjául az idg. *enek-, ênk-* gyökér szolgált (v. ö. gör. *ἐπ-ενεχ-θεις, κατ-ήνοχα, ἐνήνοχα; ἐνερχεῖν*; ugyane gy.-ből gót. *ga-nah, ga-nôgs*, ófn. *gi-nuog* is), ez azután a *bher-* gy. *bhrē-* alakjának befolyása alatt *bhr-* szókezedet vett föl: *bhrenk-*, ebből a *g. briggan* egyszerűen levezethető.

UHLENBECK *Agens und Patiens im Kasussystem der indogermánischen Sprachen* cz. cikkében kifejti, hogy az indogermán ősnyelv-

nek egy távol korszakában nem volt még nominativusa és accusativusa, hanem csak egy activus- és egy passivus-féle esete: az első a cselekvő személy, az alany esete (a melynek jele, az -s, valószínűleg nem egyéb, mint a *so* névmás), a másik a szenvedő személy vagy a dolog esete, vagy általánosabban kifejezve: annak a személynek vagy dolognak az esete, a melyről kijelentünk valamit a nélkül, hogy transitiv cselekvést tulajdonítanánk neki. Passivusképen az idg.-ban rendszerint a tisztató szerepelt, csak az *o* töveknél volt -m a jele. A hímneműeknél és nőneműeknél *activus*-eset is fejlődött ki, a semlegeseknél azonban nem, minthogy ezek általában véve élettelen tárgyakat jelölnek, a melyeknek bajosán lehet transitiv cselekvést tulajdonítani (tehát ezért azonos a semleges nominativusa és accusativusa). Ennél az oknál fogva hímn- vagy nőnemű-k a fákknak, mint eleveneknek, cselekvőknek gondoltaknak nevei, míg az élettelen termés, a gyümölcs semleges, ezeknél nem alakulhatott az *s*-végű *activus*. Az idg. nyelvek e tekintetben meg egyeznek a baszk nyelvvel, a mely csak az *'agent'* és *'patiente'* különbségét ismeri, a minthogy egyáltalában több idg. nyelvbeli jelenség olyan, a minőt az indogermánsággal nem rokon polysynthetikus nyelvekben találni. UHLENBECK ezért azt hiszi, hogy az idg. nyelv szerkezete is egy polysynthetikus nyelvtypusból fejlődött.

HIRT HERMANN *Kleine grammatische Beiträge* cz. cikksorozatában különböző idg. nyelvészeti kérdéseket fejteget. Az 1. cikkben azt a nézetét igyekszik bizonyítani, hogy az idg. *sthā* 'állni' gyökér egy *sthewā* 'basis'-ből keletkezett. A 2. cikk az idg. *-ījos*-féle comparativus-képzőről szól; THURNEYSENNEL szemben tagadja, hogy a gör. *ἴδιον* és gót *sutizan*- egyazon képzésmódot mutatják: a gör. alak nem egy régibb **ἴδιον*-ból való, hanem az ói. *svādīyān*-féle középfokképzésnek felel meg. Szól a germán *-ōz* féle comparativusokról is; míg BRUGMANN (1. NyK. 30, 237) ezeket analogia útján keletkezetteknek mondja, HIRT a hangtörvényeknek megfelelő fejlődésüket vitatja: a gót *frōdōz*-comparativustó szerinte **frōdojiz-*, **frōdōjz*-ból alakult; hasonlósága hangváltozás az igeragozás terén sing. 2. sz. **salbōjizi*, **sallojiz*, **salbōjz*, gót. *sallōs*, és a causativ igéknél **nosijisi*. **nosijis*, ófn. *neris*. HIRT 3. cikkében azt fejtegeti, hogy az idg. ősnyelvben bizonyos mássalhangzócsoportok egyszerűsítése ment végbe, s egyes mássalhangzók kiesésének példáit adja. A 4. cikkben egyes idg. igemódokról, főleg az ú. n. injunctivusról szól. Szerinte kétszótagú basisok, ha második szótaguk volt hangsúlyozva, aoristusi vagy helyesebben *punctualis* jelentést öltöttek magukra; az ily alakok a *multra* vonatkozva aoristusokul, a *jövőre* vonatkozva futurumokul használtattak; a futurum jelentéshez könnyen imperativus-féle vagy voluntativ jelentés kapcsolódott. Az 5. cikk a

gör. *δινύημι* igéről szól; a 6. az s-es kapcsolatoknak a görögben való fejlődését tárgyalja, azt a szabályt állítva föl, hogy az s minden helyzetben — kivéve a t, p, k hangokkal való kapcsolatban s a szó végén — h-vá lett, ez aztán később gyakran elenyészett. A 8. cikk kétszó agú basisok ablautjára ad példákat; a 9. az r hangnak a görögben előforduló metathesiséről (*ρα : αρ*), a 10. a görög dualis genitivusának végzetéről, a 11. cikk SOMMER értekezéséből (l. NyK. 30, 478) indulva ki, főleg a latin *e > o*-féle változás eseteit (**velo : volo* stb.) igyekszik pontosabban megállapítani, szerinte itt az *e* előtt levő mássalhangzó minőségének is volt fontossága.

Az árja nyelvágra vonatkozó kérdésekkel foglalkozik BARTHOLOMAE *Arica* cz. cikksorozatának XIV. közleménye; továbbá BRUGMANN czikke *Der indoiranische Feminintypus nārī* (e szerint az efféle képzések alapja egy locativus-alak volt, pl. **nār*, s ehhez járult a -*īo*-képző); végül Fox dolgozata: *Zur Syntax von ai. nāma* stb., a melyben GRAY hasonló tárgyú cikkével (l. Nyk. 30, 471) polemizál.

Görög nyelvi kérdésekkel e kötetnek több cikke foglalkozik. SCHMITT J. *Myrolog oder Moirolog* cz. cikkében a második helyen említett alak helyességét vitatja s kimutatja, hogy itt a *μοῖρα* szóval való összetétel forog fenn. — BRUGMANN az *ἀνδρωπιος* szó etimológiáját fejtegeti; ez, szerinte, összetétel, melynek első része az *ἀνῆρ* (ez a föltevés eddig is a legelterjedtebb volt), második része azonban nem az *ᾠψ* szó (így magyarázták POTT, CURTIUS és mások, szerin'ük tehát az összetétel értelme 'Mannsgesicht, Mannsbild' volt), hanem az idg. *sequ-* gyökér egy alakja; e gyökérből valók a gör. *ἐπέπω, ἔσπετε*, lat. *insequis, insequere, signum*, gót. *saihwān*, ófn. *sagēn* stb. alakok is. Az *ἀνδρωπιος* összetétel értelme ekkép BRUGMANN szerint is 'Mannsgesicht habend' vagy 'Manneserscheinung, Mannesausssehen habend'. — HEINSIUS azt a föltevését bizonyítgatja, hogy az idg. tautosyllabikus *skh* a görögben mint *σx* (pl. *σχάζω, σχία, σχῆτος*), a heterosyllabikus *skh* mint *σχ* jelenik meg (pl. *ἐσχίρα, πάσχω*). — MELTZER *Vermeintliche Perfektivierung durch präpositionale Zusammensetzung im Griechischen* cz. dolgozatában mindenekelőtt az actiók tanának néhány általános kérdését, főleg a terminológiára vonatkozókat, igyekszik tisztázni, azután — főkép PURDIE E. fejtegetéseiből (*Idg. Forsch.* IX) indulva ki s ezeket helyesbítve — arra az eredményre jut, «dass die Präfixierung die Aktion durchaus unverändert lässt, innerhalb derselben jedoch gewisse Schattierungen bewirken kann, im Präsens besonders die finitive, im Aorist die ausgeprägt resultative» s ebben nagyjában megegyezik azzal, a mit már MIKLOSICH is ekkép fejezett ki: «Präfixe haben im Griechischen auf die Zeitart der Verba keinen Einfluss».

Latin nyelvtani kérdésről szól KOPACZ IVÁN cikke: *Die lateinischen Infinitive auf -ier*. Szerinte a *legier(e)*-féle régies inf. praes. pass. alakok eredetileg ö-szetételek, első részük a *legi-* infinitivus (azaz eredetileg dativus vagy locativus), másik **ere*, régiebb **ese*, a *segi* őige infinitivusa; a *legier(e)* alak jelentése először ‚zur Lesung sein‘ vagy ‚in Lesung sein‘, azután ‚gelesen werden‘. — BRUGMANN a *vicissim* és *vicissatim* adverbiumok etymológiájáról értekezik: névszói összetételeket lát bennök, első részük (*vici-*) a *vic-* névszótó mellékalakja vagy talán locativusa, a *-ssi-* és *-sso-*ban pedig a *dō-* ‚dare‘ gyökérből képezett **d-ti-s* főnév rejlik (mint az ói. *dēvā-tta-s* ‚istenadta‘-féle összetételekben); a *vicissi-* alapjelentése e szerint: ‚das in Wechsel Bringen oder Setzen‘, a *vicisso-*-é: ‚in Wechsel gebracht, gesetzt‘. — Egy másik cikkében BRUGMANN újabb okokkal támogatja azt a nézetet, hogy a lat. *aliēnus* régiebb **alēinos* vagy *-iōinos*-ból való, a *lanīēna*-féle alakok pedig *-einā* vagy *-oinā* végű alakokból keletkeztek. — Ugyanő a lat. *dēierāre*, *perierāre*, *peūierāre* és *ēierāre* igékben az idg. *ies-* gyökérből való alakokaf lát: e gyökér jelentése ‚heiss sein, sich erhitzen, kochen, (v. ö. ói. *yāsati*, gör. ζέω, ném. *gären*), a latin *-ierāre* alaknak átvitt értelmű jelentést lehet tulajdonítani: ‚heisse Anstrengung machen, sich ins Zeug legen‘; e jelentést különbözőképp módosították az ige elé járuló *dē*, *per* és *ex* praepositíók. Ugyane gyökérből származtatja az *aerumna* (régiebb **ad-ferumnā*) szót is. — SONNENBURG a *calefacio* és *calebam* alakokról szól, STOWASSER és SKUTSCH ama nézetéből indulva ki, hogy a *calens* participium rejlik bennök; általában véve valószínűnek mondja a magyarázatot, de kiemeli nehézségeit is. — BUCK oszk feliratokhoz ad kritikai magyarázatokat.

A kelta nyelvészet körébe tartozik WHITLEY STOKES cikke, melyben ír etymológiákat fejteget, a germán nyelvészet körébe WALD dolgozata, melyben a germán *ai* diphthongusnak a fríz nyelvben való fejlődését tárgyalja.

PETZ GEDEON.

A hangtörvények kérdése.

E. WECHSSLER: *Giebt es Lautgesetze?* (Sonderabdruck aus: Forschungen zur romanischen Philologie. Festgabe für Hermann Suchier.) Halle a. S. Max Niemeyer. 1900.

A most letűnt század utolsó tizedeiben szokatlanul élénk és heves harc dűlt a nyelvészek között. Arról volt szó, hogy minden nyelv történeti fejlődését hangtörvények szabályozzák, melyeknek hatását csakis más törvények szüntethetik meg, vagyis egy kissé túlzott kife-

jezést használva: a hangtörvények kivételnélküliek. Ezt az elvet védték és támadták, egész kis irodalma keletkezett a kérdésnek, a minek az volt az üdvös eredménye, hogy a vitatkozók minden oldaláról megvilágították a nyelv életét és fejlődését, kutatták azokat az erőket, melyeknek hatása a nyelv életében nyilatkozik, s ma jobban ismerjük a nyelvek fejlődését, mint a vita megindulása előtt. A harc elmúlt, s most WECHSSLER azt az érdekes feladatot tűzte maga elé, hogy áttekintse a kérdés egész történetét s azután újra szemügyre vegye a hangváltozások kérdését a nyelvtudomány mai álláspontjából. Ezt az általános fejtegetést egy külön czéllal is összeköti, ugyanis egy speciális kérdés alapján akarja a nyelvfejlődés törvényeit vizsgálni. E külön kérdés a román nyelvek alakulása. «Aus welchen Ur-aachen und in welcher Weise haben die Bewohner des Imperium Romanum den Lautbestand des ihnen von den römisch-italischen Kolonisten überlieferten Latein in Raum und Zeit derart abweichend reproduziert, dass sich daraus als schliessliches Resultat der Lautbestand der heutigen romanischen Sprachen ergab?» 2. 1.

WECHSSLER könyve 4. és 5. §-ában szól a kérdés történetéről, miután előbb tájékoztatta az olvasót a nyelvfejlődés mai pszichologiai felfogásáról. Azonban ez ismertetés keretében alkalmasabbnak tartom, hogy előbb a kérdés történetét vázoljam WECHSSLER előadása alapján, s azután térjek át az ő felfogásának ismertetésére és bírálatára.

A modern nyelvtudomány megalapítója HUMBOLDT V. már azon az állásponton volt, hogy a nyelv nem *ἔργον*, hanem *ἐπέγεια*, tehát a beszélő embertől elválasztva nem is vizsgálható; az emberi nyelvet szervezetnek (Organismus) tekintette, melyet a maga egészében kell vizsgálni. («Jede Mundart . . . ist ein organisches Wesen, und man muss sie als solches behandeln.») Ez elv vezette HUMBOLDT-ot arra a meggyőződésre, hogy törvényszerűséget kell keresni a nyelv fejlődésében, ezért gyakran szól munkáiban a nyelv törvényeiről (Gesetze der Sprache), néha a jóhangzás törvényeit is említi (Wohllautgesetze), sőt az ő munkáiban találkozunk már fonetikai törvények (phonetische Gesetze) említésével is. E kor felfogásában a jóhangzás törvényei irányítják a nyelv fejlődését s a szavak alakjának változását a jóhangzás törvényeivel igyekeznek magyarázni; e mellett mindig keresik a törvényszerűséget s HUMBOLDT legnagyobb tanítványa és barátja, BOPP használja először a *Lautgesetz* szót, s ugyanő szól már az analógia működéséről is.*)

*) A *Lautgesetz* szó WECHSSLER szerint a nyelvtudományi irodalomban legelőször BOPP-nak 1824 márcz. 18-án tartott akadémiai előadásában

A törvényszerűség kutatása vezette az őt követő tudósokat is, POTT-ot, CURTIUS-t és SCHLEICHER-t. CURTIUS tovább fejti HUMBOLDT felfogását, a ki minden nyelv életében két korszakot lát: *Periode der Organisation und Periode der Ausbildung*. CURTIUS e második korszakot mint a nyelv bomlását és szétmállását fogta föl: «Die Grundrichtung der Lautveränderung ist die der Verwitterung». (*Grundzüge der Eymologie*, 490.) Azonban a nyelvnek e szétmállását is természeti törvények irányítják, tehát a nyelvtudósnak kutatásában mindig szem előtt kell tartania a hangtörvényeket és az analógiát. Ez elvek továbbfejlesztése alapján jutott SCHLEICHER abhoz a felfogáshoz, hogy a nyelvtudomány a természettudományok közé tartozik. Ő is két korszakot látott a nyelvek történetében: a történet előtti kort vagyis a fejlődés korszakát, s a történeti kort, vagyis a szétbomlás korát. Szerinte közös törvények irányítják minden nyelv fejlődését s ő e törvényeket természeti törvényeknek (*Naturgesetze*) nevezte, s az indogermán nyelvtudomány főcéljául az indogermán ősnyelv rekonstruálását tűzte ki.

A nyelv életének és a nyelvtudomány feladatának felfogásában nagy változás történt a múlt évszázad hatvanas és hetvenes éveiben, midőn mindinkább belátták, hogy a nyelv nem önmagában, külön él, hanem csakis a beszélő egyénben, tehát tulajdonkép a beszélő egyéneket kell vizsgálni. Másrészt el kellett ejteni a nyelv fejlődésének két korszakát, s belátták, hogy a nyelvtudományt nem lehet a természettudományok közé sorozni. A nyelvtudományi vizsgálat tárgya az élő nyelv lett, tehát a kutató figyelmének első sorban a nyelvjáráások felé kellett fordulnia. A nyelvtudomány módszerének átalakulásával együtt járt a fonétikának mint külön tudománynak fejlődése. Vizsgálni kellett a beszélő szervek működését, hogy meg lehessen magyarázni a hangoknak s általuk a nyelvnek változását. Ily módon mind fontosabbá váltak a hangtörvények, s a kutatás arra az eredményre jutott, hogy minden fonetikai változásnak oka van, s a nyelvtörténetnek ez okokat kell kutatnia; s hogy minden hangváltozást vagy hangtörvényt, vagy az analógia hatásával kell magyarázni. SCHERER V. mondotta ki először határozott szabályként: «Die Veränderung der Laute, die wir in beglaubigter Sprachgeschichte beobachten können, vollzieht sich nach festen Gesetzen, welche keine andere als wiederum gesetzmässige Störung erfahren». Ez elv mellett szállottak síkra LESKIEN és OSTHOFF; némileg más formában mondotta ki PAUL: «Das Lautgesetz sagt nicht an, was unter gewissen allgemeinen Bedingungen immer wieder ein-

fordul elő. (Vergl. Zergliederung des Sanskrits und der mit ihm verwandten Sprachen. II. 195. 1825.)

treten muss, sondern es konstatiert nur die Gleichmässigkeit innerhalb einer Gruppe bestimmter historischer Erscheinungen». PAUL egyúttal szűkebbre vonta a hangtörvények működésének körét, a mennyiben szerinte a hangtörvények szabályszerűségéről csakis egy-egy nyelvjárás körén belül lehet szó. Végül BRUGMANN pontokba foglalta, hogy hogyan kell a hangtörvények szabályszerűségét érteni s a kutatásban alkalmazni. (Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft. 1885. 53. s köv. l.) A hangtörvények ellen első sorban CURTIUS és SCHUCHARDT szállottak síkra, s a nyelvészeknek egész sora csatlakozott hozzájuk. E vita részleteire ez ismertetés keretében nem terjeszkedhetünk ki, csak arra kell még utalnunk, hogy a hangtörvények érvényességét vizsgálva, a kutatók mind mélyebben hatoltak be a nyelvfejlődés általános feltételeinek vizsgálatába. WUNDT a pszichológiai vizsgálódás körébe vonta a nyelvet s kijelölte az emberi beszéd helyét a kifejező mozulatok (Ausdrucksbewegungen) körében.*) Beszédünk psychophysikai működés. Tehát a nyelvek változásában első sorban a lelki élet törvényeinek hatását kell kutatnunk.

W. bevezetésül arról is szól, hogy hogyan kell felfognunk a beszéd hangalaki változásait. Mi tulajdonkép nem mondatokban (Satz), hanem mondásokban (Äusserung) beszélünk; e mondásokból vonjuk el a kisebb grammatikai egységeket, a szavakat és hangokat. «Was wir sprechen — írja W. (21. l.) — sind Äusserungen, aber womit wir sprechen, d. h. unser Sprachmaterial, sind Worte.» A hangtani változások megértésére fontos az is, vajjon a nyelv fejlődésében csak az egyes hangok vagy pedig az egész szavak változnak-e. W. erre a kérdésre így felel: «Verändert wird von der Sprachgemeinschaft das Wort, substituiert der Laut». (27. l.)

Ez előzetes tájékoztató fejtegetések után tulajdonképpeni tárgyra tér át W. s keresi, mily általános feltételektől függ a nyelvek fonetikai változása. Sorra veszi és bírálhatja az eddigi felfogásokat, vajjon megmagyarázza-e a nyelvek változását az éghajlat, a beszélő szervek változása, vagy talán az a kiejtésbeli különbség, a mi az együtt élő beszélők nyelvhasználatában mindig van, vagy pedig az a körülmény, hogy új nemzedék tanulja meg elődeinek nyelvét. Magyarázták még a nyelv fejlődését a beszélő egyén kényelméből, MISTELI pedig a nemzet történeti viszontagságaival hozza kapcsolatba a nyelv fejlődését. Végig tekintve és bírálva e különböző felfogásokat, arra az eredményre jut W., hogy a fonetikai változásokat egy-egy általános okkal magyarázni

*) Ezt részletesen tárgyalja WUNDT a Völkerpsychologie cz. munkájában, melyet W. még nem használhatott.

nem lehet. («Allgemeine Ursachen phonetischer Veränderungen giebt es nicht.») Azonban elmulasztotta hozzátenni, hogy mindamellet ez okok mindegyike megmagyarázhat bizonyos hangtani változásokat, s az egyes nyelvek fejlődésében majd az egyik, majd a másik ok hatását látjuk, s a nyelv egész változása e különböző okok együttes hatásának eredménye. Tehát a nyelvek történeti fejlődését vizsgálva nem szabad egységes okot keresnünk, hanem minden egyes változásnak, átalakulásnak a maga külön okát kell kutatnunk.

A hangtörvények érvényességét W. most már nem általánosságban vizsgálja, hanem 12 kategóriába csoportosítva a fonétikai változásokat, mindegyiknél külön-külön felveti a kérdést, vajjon az illető változás egyéni vagy általános természetű-e (individuell oder generell) s vajjon hatásában kivételnélküli-e. E kérdés első részét úgy kell értenünk, hogy a változás egyesek beszédében indul-e meg s terjed azután el egy bizonyos nyelvközösségben, vagy pedig egyszerre megy végbe egy egész nyelvterületen.

Az első ok a nyelv változására a beszélő szervek alaphelyzetének (Artikulationsbasis) változása. Ezt a szakaszt fejtegeti W. legbővebben s ezt használja fel a román nyelvek alakulásának magyarázására. Akkor változik meg ugyanis lényegesen az «Artikulationsbasis», ha különböző népfajok olvadnak egymásba. Eredménykép azt állapítja meg, hogy az ilyenfajta hangváltozások nem lehetnek egyéniak, s mindenesetre kivételnélküliek. — A második ok, mely a hangok változására hatással van, a beszéd tagoltsága. W. az *Accent* néven foglalja össze az élő beszéd kiejtésének mindama sajátosságát, a mi nem tartozik az egyes hangok képzéséhez; vagyis a hangsúly, még pedig a hang magassága és erőssége szerint, az egyes hangok időtartama, sorrendje s a szótag alakja. W. a beszéd tagoltságától függő változásokat vizsgálva, itt is arra az eredményre jut, hogy az ilyen hangváltozásnak szintén általánosnak és kivételnélkülinek kell lennie.

A hangváltozásoknak ezután tárgyalt nyolcz kategóriája a következő: 1. Szomszédos hangok hasonulása (assimilatio). 2. Az egymás mellett álló szótagok magánhangzójának hatása egymásra (Umlaut és Brechung), s ide tartozik, a miről W. ugyan nem szól, a magánhangzó-illeszkedés. 3. Magánhangzók közbeszúrása (epenthese). 4. Mássalhangzók helyváltozása (metathese). 5. Új szótagok közbeiktatása (Sprosssilben). 6. Dissimilatio. 7. Egymástól távol álló hangok hasonulása (Fernassimilation). 8. Fonétikai változások a szó jelentése alapján: analógia és contaminatio. Így csoportonként tárgyalva a hangváltozásokat W. minden egyes esetben külön felveti a kérdést, vajjon lehetséges-e, hogy egyéni természetűek, s vajjon szólhatunk-e e változások

körében hangtörvényekről. Az első kérdésre egyforma feleletet ad, a mennyiben lehetetlennek tartja, hogy az ilyenfajta hangváltozás az egyénből induljon ki s úgy terjedjen el. Ebben az eredményben W. vizsgálódásának nagy hibáját látom. Eleve elveti azt a gondolatot is, hogy hangváltozás az egyén ajkán induljon meg, pedig ha igaz az, a miből ő maga is kutatása elején kiindul, hogy a nyelv csak az egyénben él, a nyelv minden változása is csak az egyénben kezdődhetik. Mindaz a körülmény, a mi egy nyelv fejlődését változtatja, az egyénre hat, s a beszélő egyén használatát módosítja. A nyelvbotlások, melyekről MÉRINGER és MEYER könyve szól (Versprechen und Verlesen. V. ö. NyK. 26 : 364), igen tanulságosak; éppoly érdekesek a gyermeknyelv sajátosságai is. Ezekben kell látnunk a hangváltozások első, ingadozó lépéseit. Az igaz, hogy nem lesz minden nyelvbotlásból hangváltozás, s a gyermeknyelv sajátosságainak legnagyobb része elvész, elsimul, de idők folyamán s új nemzedékek ajkán a csekély eltérésekből a nyelv lassú változása fejlődik ki. A beszélők ezer meg ezer nyelvbotlásából csak az marad meg, a mi támogatásra talál az egy nyelvet beszélők körében, s az egyéni sajátágból akkor lesz általános hangváltozás, ha többen is elkövetik, s a beszélők egy bizonyos közössége szándék és tudatosság nélkül elfogadja.

A második kérdésre, vajjon törvényszerűek, kivételnélküliek-e ezek a változások, nem egyforma a felelet. Az assimilatio, valamint az umlaut és a brechung jelenségeiben hangtörvények működését látja W., melyek kivételnélküliek. Azonban a magánhangzók közbeszúrása nem általános hatás eredménye, hanem gyakran csak egyes szavakra vagy nyelvtani alakokra terjed ki; a metathesis jelenségei körében nem lehet szó hangtörvényekről, ezek is lehetnek kivételnélküliek, de nem kell, hogy azok legyenek. Ugyanez áll a közbetoldott szótagokról is. A disimilatio jelenségei körében legfeljebb szabályosságról lehet szólni, de semmi esetre sem hangtörvényekről; az egymástól távol álló hangok assimilatiójában még kevesebb a szabályszerűség. Az analógia hatása némileg szabályszerű, azonban a contaminatio jelensége mindig csak egyes esetekben nyilvánul.

WECHSSLER végül még azt a két dolgot tárgyalja, hogy az irodalmi nyelvek (kultursprache) s az egyes oglalkozáskörök nyelvének (privatsprache) keletkezése hogyan hat a nyelv fejlődésére. Itt arra az eredményre jut, hogy az irodalmi nyelv s bizonyosan az egyes körök nyelvének fejlődése is az egyénből indul ki. («Bei der Kultursprache ist der Ausgangspunkt der Verbreitung ein individueller.») A hangváltozások kivételnélküliségéről vagy szabályszerűségéről pedig az ilyen fajta hangváltozásoknál szó sem lehet. Miután még röviden érinti azt

a kérdést is, hogy vannak-e nyelvjárások, az utolsó szakaszban összefoglalja tárgyalásának eredményét. A legfontosabb hangváltozások körében hangtörvényeket állapít meg, azonban kiemeli, hogy ezek csak pszichológiai törvények: «Die Lautgesetze können nur psychologische Gesetze sein, und es muss unsere Aufgabe sein, den zunächst empirisch festgestellten Gesetzen durch Erkennung der Ursachen kausale Gesetze zu substituieren». Tehát továbbra is használhatónak tartja a Lautgesetz műsót.

W. könyve érdekesen tárgyalja a hangváltozások kérdését, s ha egyes részleteiben homály marad a kérdés fölött, ennek oka főleg az, hogy szétszedi a nyelv hangalaki változásait az ő kategóriái szerint s nem veszi figyelembe, hogy a nyelvek életében sohasem működik egy-egy külön ok, hanem az okok egész sokasága, melyek a megkezdődött hangváltozást majd megakasztják, majd módosítják, majd egészen új útra terelik. Ha használjuk is a hangtörvény (Lautgesetz) szót, sohasem szabad felednünk PAUL figyelmeztetését, hogy ez sohasem parancsoló törvény, sohasem mondja meg, minek kell történnie, hanem csak a megfigyelt jelenségekből elvont szabály, mely megmondja, hogy mi történt a nyelvnek egy bizonyos korszakában. S a ki a nyelv történeti fejlődését vizsgálja, azt sem szabad szem elől tévesztenie, hogy egyszerre, egymás mellett változik a nyelv alakja, szerkezete, a szók jelentése s e változások kölcsönösen hatnak egymásra s hogy mind e változásoknak s a nyelv egész fejlődésének megértésében a lelki élet törvényeit kell keresnünk.

BALASSA JÓZSEF.

Nyelvtörténet és nyelvpsychologia.

WILHELM WUNDT: *Sprachgeschichte und Sprachpsychologie*. Mit Rücksicht auf B. Delbrücks «Grundfragen der Sprachforschung». Leipzig, Engelmann, 1901. n. 8-r. 110. l. LUOWIG SÜTTERLIN: *Das Wesen der sprachlichen Gebilde*. Kritische Bemerkungen zu Wilhelm Wundts Sprachpsychologie. Heidelberg, 1902, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung; k. 8-r. VII. 192. l.

A mint előrelátható volt, WUNDT néppszichológiája első részének, a nyelvről szólóknak két nagy kötete egész kis irodalmat teremtett, s PAUL H. alapvonalai óta nem igen jelent meg a nyelvtudomány terén munka, mely ilyen termékenyítő hatással lett volna a benne tárgyalt kérdések sokoldalú megvitatására és e viták során az eszmék tisztázására. WUNDT művének azon rövid ismertetése kapcsán, melyvel e folyóirat tavalyi kötetében (349—357. l.) a lipcei psychologusnak főképp a nyelv

eredetéről szóló nézeteire hívtam fel a figyelmet, ezúttal csak egészen röviden kívánok e nagy mű két újabb kommentálására utalni. Az egyikben maga a több oldalról nem épen megtámadott, de megvilágított mű szerzője fejt ki az ellenészrevételekre, különösen DELBRÜCK beható bírálatára a saját, újabb érvekkel támogatott álláspontját. A másikban pedig ismét nyelvtudós körökből hallunk sok dicséretet s néhány részletkérdésre nézve egy-egy kis helyreigazítást. SÜTTERLIN könyve nyomról-nyomra kíséri a Wundtét s annak fejezetcímeihez fűzi a maga glosszáit. WUNDT pedig DELBRÜCK eszmemenetét követve teszi meg, — de minthogy ez is csak az ő könyve során halad, körülbelül ugyanazon rendben vonultatja fel ellenészrevételeit. Jó alkalmul szolgál e válaszadás WUNDTnak egyúttal arra, hogy kivált műve I. kötetében kissé fogyatékos nyelvi anyagának egyik-másik téves és méltán meg is rótt részletét maga is helyreigazítsa; de másrészt arra is, hogy némely kétségbe vont tételét csak annál elszántabban és újabb szempontok kiemelésével védelmezze meg. SÜTTERLIN meg élve az alkalmammal, egyben egy korábbi könyvének (*Die deutsche Sprache der Gegenwart*) némely azóta tovább fejlesztett tanítását módosítja, vagy világítja meg újabb oldalról. E rövid ismertetés keretében csak WUNDT válaszában legérdekesebb fejezeteire terjeszkedünk ki, SÜTTERLIN megjegyzései közül csak néhányra térve ki ott, a hol éppen szükségesnek látjuk, az ellentétes álláspontok jelzése céljából.

Határozottan tiltakozik WUNDT legelőször is DELBRÜCKnek azon fel fogása ellen, a melynek értelmében a nyelvbúvárra nézve teljesen közömbös, hogy miféle pszichológiai rendszer alapján áll a nyelvi jelenségek vizsgálatánál; a fő az, hogy tisztában legyen azok történeti fejlődésével. WUNDT szerint ez épp oly helytelen állítás, mint a minő az lenne, hogy valamely nyelvi jelenség lélektani magyarázatára nézve teljesen közömbös és mindegy, hogy az illető jelenség miféle történeti folyamat eredménye; elég ha a feltételezett módon csakugyan létrejöhetett. A mint csupán egy történeti igazság a lehetséges valamely ténykérdésben, épp úgy csak egy lehet a pszichológiai igazság is ugyanarra nézve, s kétféle lélektani magyarázata ugyanannak a jelenségnek lehet mind a kettő hamis, de helyes és így az igazi csak az egyik lehet a kettő közül. Ha pedig valamely jelenség magyarázatának az a célja, hogy azt helyesen, nem pedig akármily tetszőleges módon értelmezze, akkor természetes, hogy több lehetséges magyarázat közül csak az felel meg e célnak és így csakis az lesz a használható, a melyik a helyes értelmezést adja. Ezzel W. korántsem akarja a maga magyarázata számára a csalhatatlanság *prædicatumát* követelni, s lehetséges, hogy ez nem is kifogástalan minden esetben; de abban kétségtelenül igaza van, mikor D. kissé pongyola felfogása ellenében az alapelvek szigorúbb fogalmazását sürgeti.

Erősebben kidomborítja D. ellenében W. újabb irata azt a kölcsönös viszonyt is, a melynek nyelvpsychologia és nyelvtörténet között szerinte lennie kell. E kétoldalú viszonynak, úgymond (9. l.) az az oldala a fontosabb, a mely a nyelv életének megfigyeléséből kiindulva, a psychologia javára törekszik lefoglalni a megállapított tényeket, — nem pedig az, a mely a psychologia felől jövet, ennek más téren elért eredményeit próbálja értékesíteni a nyelv jelenségeinek magyarázatában. W. a nyelvtudomány egy oly jeles képviselőjének, a minő DELBRÜCK, ez alapvető kérdésekben az övétől annyira eltérő felfogását úgy magyarázza, hogy a nyelvtudomány, bármennyire felszabadult is már az utóbbi évszázad alatt az utilitarius szempont nyúga alól, — a mióta t. i. történelmivé lett a hajdani normatív grammatika helyett, — azért némileg még ma is hajlandó a hasznossági elv megszokott jármába visszatérni, mikor olyan tanítások elbírálásáról van szó, a melyek fenntartása mellett, a jobb belátás ellenére csak az ú. n. czélszerűség (pl. didaktikus és más kényelmi tekintet) szól. Mennyire igaza van ebben WUNDTnak, azt világosan láttuk a közelmúlt két évtized folyamán, az ú. n. hangtörvények körül támadt nagy vitában,* melynek során az egyik fél (a kivétel nélküli érvényű hangtörvények védelmére) szintén a czélszerűségi szempont sánczai mögé húzódott. W. bizvást reméli, hogy minél jobban tért foglal a nyelvtudományban a jelenleg már csakugyan örvendetesen tapasztalható irányzat, a mely a nyelv történetét mindinkább annak igazi belső élete vizsgálatává igyekszik mélyíteni, a nyelv pusztá külső históriája helyében: annál inkább háttérbe szorúl a psychológiának is az a csupán utilitarius szempontú értékesítése a nyelvi jelenségek terén, a melytől még a DELBRÜCK-féle felfogás sem tud egészen szabadúlni. Természetes aztán, hogy mihelyt ennél magasabb szempontból fogunk azon eredmények elbírálásába, a melyek lélektani oldalról a nyelvtörténet javára értékesíthetők, akkor mindjárt nem lesz közömbös előttünk, hogy miféle psychologiai rendszerből kiindulva nézzük a nyelvi jelenségeket; s viszont ezek sem lesznek tetszőlegesen bárminő lélektani felfogás keretébe illeszthetők, hanem csakis olyan psychologiai előfeltevésekkel egyeztetetők össze, a melyek a nyelvtörténeti tények oksági kapcsolatába tisztább világosságot vetnek s e kapcsolat teljesebb felderítését segítik elő.

Második fejezetében a W.-féle válaszirat DELBRÜCK könyvének leginkább azt a részét tárgyalja, a mely a W. felhasználta nyelvi anyag minősége és értékesítése ellen emelt kifogásokat. W. nagy művének e folyóiratban megjelent rövid ismertetése során (XXXI. 356. l.) magunk

* L. SCHUCHARDT, Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker. Berlin, Oppenheim, 1885.

is szóvá tettük a psychophysiológia jeles mesterének e gyengéjét, a mely legalább részben — mint SÜTTERLIN i. h. 9. s k. 11. nagyon helyesen mondja, — nála is ugyanabból a forrásból fakad, a honnan DELBRÜCKNÉL az a kívánság, hogy a nyelvi jelenségek szűkebb, de világosabban áttekinthető körében maradjon a vizsgálódás. A különbség a kettő között csak az, hogy D., ha be nem vallotta is, de kétségtelenül tudatosan abból az okból szab magának ilyen szűk korlátokat, mert indogermanista, és így csakis e nyelvterületen érzi magát eléggé otthonosan és biztosnak, más mint ilyen térre pedig éppen tudományos lelkiismeretességéből nem szívesen merészkedik. W. ellenben, mikor az inductio teljesebbé tétele kedvéért e kockázatos lépést megteszi, elméletileg csak helyesülhető szempontnak tesz eleget, de a gyakorlatban éppen azon okból követ el némely súlyosabb következtetési hibát, a mely oknak DELBRÜCKNÉL jól látja az egyoldalúságra vezető bibéjét. Csakhogy a saját következtetéseinek hibái alatt már nem veszi észre ugyanezen oknak lappangó működését, ennél fogva pedig magukat a hibákat is hajlandó félreismerni. Ez az ok, mint SÜTTERLIN (i. h. 9. l.) nagyon jól mondja, mind a kettőnél az, hogy a classica philologia iskolájából kerültek ki s ott megszokták a nyelveket frott, papirosba temetett alakjukban látni, nem pedig «als eine grosse einheitliche Lautmasse mit bestimmtem Klang und bestimmter Betonung, die in einer hergebrachten Geschwindigkeit dahinfliehet». Ennek a sok nyelvtudóssal közös hibának tulajdonítja S. azt is, hogy W. nincs elég tekintettel egyes nyelvi jelenségek történelmi fejlődésére. Másik oka téves következtetéseinek az, hogy példáit nem válogatja meg mindig elég gondosan és forrásaival szemben nem él mindig a kellő kritikai óvatossággal. (Hisz láttuk multkori ismertetésünkben, hogy néha még sajtóhibákból is következtet, a mi oly nyelvekkel szemben, a melyeket csak papirosról ismer az ember, nem is igen kerülhető el. Nálunk is akad rá elég példa.) A harmadik baj az, hogy W. néha nagyon is kizsákmányolja (a mint SÜTTERLIN mondja: kipréseli) az anyagát s a jelenségek egy-egy sajtószertű csoportjából nagyon könnyen hajlandó valamely nyelveszalád, sőt olykor az egész emberiség egyik-másik lelki készségére és hajlamára következtetni. Ez is abból magyarázható, hogy W. minden igyekezete mellett is sokkal inkább psychologus mint történész, és hogy az idegen sajtószertű gondolkodási formákat is a magáéi szerint ítéli meg. Ebből következőleg, bármennyire látja is az indogermanista D. egyoldalúságát, attól sokszor maga sem tud szabadulni, és ő is ott jár legközelebb a jelenségek helyes megítéléséhez, a hol a nyelvek történelmi bűvárlata eddigelé a legjobb módszerrel és a legszilárdabb eredményekkel műveltetett: az indogermán nyelvek területén.

WUNDT iratának harmadik fejezete DELBRÜCKnek a néma- vagy jelbeszéd (Geberdensprache) gestusai felosztására tett észrevételeivel foglalkozik s azok ellenében a saját felosztását veszi védelmébe. Asymbolikus taglejtések külön csoportjának felvételét semmi áron sem akarja mellőzni, mert szerinte azok, — bár kétségtelen, hogy a mutató, utánzó és együttjelző gestusokból fejlődtek s így ezek mellett csak másodlagosak, — mégis olyan fejlődési fokot képviselnek a jelbeszéd történetében, a mely számukra külön csoportba sorolást követel. Lényegesebbek ennél azok az eltérések, melyek a két tudósnak a jelbeszéd és a hangzó nyelv kölcsönös viszonyát illető felfogásában mutatkoznak. Ez eltérő felfogást W. újabb fejtegetései több oldalról igen tanulságos módon és kiválóan az ethnographust érdeklő fejtegetésekkel világítják meg. A nyelvészt azonban a kétféle gondolatközlési mód ezen egymást állandóan kiegészítő kölcsönhatásaiból legfőleg az érdekli, a mely némi világot vet a syntaxis bonyolultabb lelki feltételeire. Ezekhez SÜTTERLIN könyvében is kapunk néhány találó megjegyzést (14—19. l.). Igen behatóan foglalkozik a heidelbergi tanár könyvecskéje WUNDTnak a nyelvhangokról szóló fejtegetéseivel, a melyekről az a véleménye, hogy az egész nagy munka legjobb és mégis egyúttal a legtöbb kifogásra rá szolgáló fejezete. E lát-szólag önmagának ellenmondó itélettel S. azt érti, úgy látszik, hogy W. állításaiban ugyan igen sok az érdekes megfigyelésen alapuló s fölötte elmemozdító részlet, de még több talán, kivált a hangutánzás jelenségét illetőleg, a meg nem álló magyarázat, a mely helyett a történelmi fejlődés szigorúbb számbavétele mást is ajánl, sőt olykor csakis mást mutat igazolhatónak.

DELBRÜCK és PAUL ellenében újabban is fenntartja W. azt a nézetét, a mely szerint a hangváltozások előidézésében koránt sincs olyan nagy része annak, hogy az egyéni szokás különféle okokból mind szélesebb körben talál utánzókra; hanem inkább úgy áll a dolog, hogy csakis az olyan változások válnak mind általánosabbakká és hovatovább törvényszerűekké, a melyek fokozatos bekövetkezésére szélesebb rétegekben megvannak már a kellő pszichológiai és physiológiai készségek és hajlandóságok. Ezeket pedig a lakóhely, történelmi viszontagságok, faj- és ezzel együtt járó nyelvkeveredés készítik és segítik elő. Az utóbbinak kiemelése W. egyik kiváló érdeme, bár sem DELBRÜCK, sem SÜTTERLIN nem igen látszanak e momentum erősebb hangsúlyozásának valami különösebb fontosságot tulajdonítani. E helyett mind a ketten nem egy alapos ellenvetést tesznek W.-nak néha éppen nem szerencsés példáira, melyek olykor csakugyan olyanok, hogy az általánosságban helyes megfigyelésre épített következtetést csak kompromittálni alkalmasak, a helyett, hogy megerősítenék. Természetes, hogy itt a részletkérdésekben

sokkal tájékozottabb nyelvészek kétségtelenül nagy előnyben vannak a psychologussal szemben, a ki, ha többnyire helyesen látja is a nyelvi jelenségek általános lelki okait, az egyes esetekben sokszor épp annak a tényezőnek tulajdonít (több együttműködő vagy csak lehetséges közül) nagyobb részt, a mely ebben az esetben csak másod- vagy harmadrendű, sőt olykor egyáltalában számba sem jő.

Méltán megnyugtathatja WUNDTOT DELBRÜCKnek az az ítélete, mely-lyel munkájának a mondatról és annak tagolásáról szóló részét fogadta. Az, hogy a lényeges dolgokat illetőleg éppen a syntaxis kérdéseinek egyik legfinomabb elemzőjével ért egyet, kétségtelenül jó ajánlólevél W. fejtegetései számára. SÜTTERLIN is elismeri, hogy W.-nak a mondatról adott meghatározása igen szerencsés, de azért ennek is kimutatja a fogyatékosságait. Helyesen jegyzi meg W. már DELBRÜCKnek ugyanilyenekre utaló kifogásaival szemben, hogy ha még tökéletesebb meghatározást erőszakolunk, ismét abba a már többször ismétlődött hibába esünk, hogy mikor minden lehetőséget számba véve akarjuk a mondat definitióját megszerkeszteni, utoljára is olyan meghatározáshoz jutunk, a mely vagy többet, vagy kevesebbet foglal körébe a kellőnél.

A mondatok osztályozását illetőleg már nagyobbak az eltérések, a melyek DELBRÜCKöt és a vele e téren jórészt egyetértő SÜTTERLINT WUNDTTól elválasztják. SÜTTERLIN (i. h. 151. l.) régebbi felosztásától (*Die deutsche Sprache der Gegenwart*) eltérve és most DELBRÜCKhöz csatlakozva ezt a felosztást javasolja: egytagú és kéttagú mondat. Amaz magába foglalná az ilyen felkiáltó (érzelmi) mondatokat, mint: «milyen szép ház!» továbbá a felszólítókat s akár a pusztá indulatszókat és egyéb értelmük szerint külön hangsúlyozott egyes szavakat is. A kéttagúak ismét nyelvbeli alakjuk szerint egy szóból, vagy két és több szóból állókra lennének felosztandók. A mondatot továbbá a fentiekből következőleg újabban nem tekinti többé a szócsoporthoz egy nemének, hanem a hang, szó és szócsoporthoz mellé rendeli negyedik koordinata gyanánt. Amazok a beszédnek összefüggésükből kiszakított részei, emez pedig az a nyelvi egész, a mely az előbbi háromnak bármelyikéből is állhat.

Nagyon érdekes végül WUNDT válaszában utolsó fejezete, melyben a nyelv eredetéről kifejtett nézetét veszi védelmébe DELBRÜCKnek JESPERSEN elméletéhez szító felfogásával szemben. Ez különösen a nyelv és az ének egymás közti viszonyát s a ritmus keletkezését illetőleg tér el a W.-étől. Minthogy W. a JESPERSEN könyvével (*Progress in language*, 1894) csak nagy művének befejezése után ismerkedett meg, ez utóiratban bővebben foglalkozik annak érdekes, bár sok ellenmondást keltő elméletével. (L. különösen a ritmus eredetét illetőleg BÜCHER

Arbeit und Rhythmus című jeles könyvét, a mely ugyan szintén kissé egyoldalún akarja a problémát megoldani, de igen jól kiegészíti a JESPERSEN és DELBRÜCK nagyon is költői felfogását.) A nyelvtörténet és nyelvpsychologia kölcsönös viszonyának tisztázására igen sok becses adalékot tartalmazó e békés eszmecsere újabb szép bizonyítéka annak, hogy a hol mind a két részről az igazság őszinte keresése a cél, a melyet a két, esetleg egyes részletekben egymástól eltérő nézetű fél követ, ott a kiindulópontok különbözősége, de a kutató műszerek egyenlő élessége mellett csak nyerhet az ügy, s a tanulságos vita után, mint a jelen példában látjuk, egymás iránt teljes elismeréssel hagyják el a mérközők a küzdőteret.

KATONA LAJOS.

Kisebb közlések.

A samán csuvas neve. A csuvas *jómés* (anatri), *jómés*, *jómész* «varázsló, samán, javas, tudós» szó eredetére nézve már ZOLOTNICZKIJ kifejezte ama véleményét (Корневой чувашско-русский Словарь: 163.), hogy annak alaprésze nem más, mint az altajitatór *kam* «samán» szó avval a $k > j$ szókezdő-változással, melyet a csuvas *jun*, *jon* «vér» (= köztör. *kan*), *jur*, *jor* «hó» (= köztör. *kar*), *jul*-, *jol*- «elmaradni» (= köztör. *kal*-) és *jin*, *jéné* «hüvely» (= köztör. *kin*) szavakban is észlelünk, a végzet pedig a köztörök *-ci*, *-zi* foglalkozást jelentő képzőnek csuvas hangalakulata, úgy mint a *tímérés* «kovács» (ebből: *tímér* «vas»), *kédűs* «pásztor» (ebből: *kédű* «nyáj») s más hasonló szavakban. Ugyanezt a nézetet ismétli a NyK. utóbbi füzetében (l. fent 262. l.) PAASONEN avval a megtoldással, hogy a *jómés* «varázsló» alaprésze külön is kimutatható a csuvasban, mégpedig a tőle először följegyzett «*im-jum* gyógyító varázsigék (*im-jum kala*- varázsolni)» kifejezésben, mely magyarázat helyessége esetén a csuvas *jum* szó «varázsigét» (*im* = köztör. *äm*, *em* «orvosság») és *jómés*, *jómészé* (PAASONEN) tkp. «varázsigékkal foglalkozót» jelentene.

Nehézséget okoz e magyarázatban mindenelőtt az a körülmény, hogy míg *kam* az altajitatór nyelvjárásokban és az ujjuriban magát a «varázsló személyt, a samánt» jelenti, a megfelelő csuvas szó a «varázslatra» (altajitatór *kamlík*, *kamélík*), illetve a varázslat «eszközére», a «varázsigékre» vonatkoznak. Föltűnő továbbá, hogy a votják *em-jum* két különböző nyelvjárásbeli forrásból igazolva határozottan «orvosság» (декапетво) s nem «gyógyító varázsigé-